УДК 304
JEL: J28, H53

ВПЛИВ БІДНОСТІ НА НАЦІОНАЛЬНУ БЕЗПЕКУ ДЕРЖАВИ

Коваль Олександр Пилипович,
доктор економічних наук, старший науковий співробітник

Бідність – складне багатоаспектне явище, відтак його вплив на суспільне буття потребує ретельного осмислення та дослідження. Повною мірою це стосується впливу бідності на таку надважливу актуальну сутність, як національна безпека.

Обидві ці сутності – бідність і національна безпека – є надзвичайно складними та багатогранними. Тому можемо припустити, що вплив одного явища на інше є досить складним, багатоканальним, неоднозначним, а подеколи й суперечливим.

Дослідження бідності як соціального явища посідає особливе місце в науці. Проблеми бідності вивчали економісти, соціологи, філософи, психологи й представники інших наук. Утім безпекознавці, як не дивно, часто-густо не надають цьому явищу та питанням, котрі з ним пов'язані, великого значення.

Більшість людей цілком справедливо сприймають бідність як негативне явище переважно на індивідуальному рівні. Жодна нормальна людина не бажає бідності собі особисто, своїй сім'ї, рідним та близьким. Разом з тим люди інтуїтивно підозрюють існування певного зв'язку між бідністю як соціально-економічним явищем та загальним станом справ у державі. Одначе лише виявлення всієї повноти зв'язків та впливів бідності на національну безпеку дозволить приймати правильні управлінські рішення, щоб укріплювати безпеку держави.

Для України боротьба з бідністю є не тільки моральним імперативом, а й життєво важливою необхідністю. За останні роки бідність перетворилася на головну загрозу для суспільства й держави. Бідність веде до соціальної та економічної стагнації суспільства (населення), руйнуючи стійкість національної економіки зсередини. Бідність як наслідок економічних і соціальних проблем стала генератором загроз і небезпек національній економіці. Недооцінка проблеми бідності може дорого коштувати Україні, тому що веде до втрати найціннішого економічного ресурсу – людського.

Ключові слова: національна безпека, бідність, гуманітарні риси, економічні риси, загрози.

Koval Oleksandr

THE INFLUENCE OF DIVERSITY ON THE NATIONAL SECURITY OF THE STATE

Poverty is a complex and multidimensional phenomenon, and its impact on one aspect or another of social life requires careful reflection and research. It fully relates to the impact of poverty on such an overriding and urgent essence as national security.

Both of these entities (poverty and national security) are extremely complex and multi-faceted. Therefore, we can assume that the effect of one phenomenon on the other is rather complex and multichannel, ambiguous, and sometimes contradictory.

The study of poverty as a social phenomenon has a special place in science. Poverty was studied by economists, sociologists, philosophers, psychologists and representatives of other sciences. However, security researchers, oddly enough, often overcome poverty by the side, without paying due attention to this phenomenon.

Most people quite rightly perceive poverty as a negative phenomenon, however, mostly on an individual level. No normal person wants poverty to himself, his family, relatives and relatives. At the same time, we intuitively suspect the existence of a certain link between poverty as a socio-economic phenomenon and the general state of affairs in the state. However, only the identification of the full range of links and impacts of poverty on national security will allow us to make sound management decisions regarding its (security) consolidation.

For Ukraine, combating poverty is not only a moral imperative, but also a vital necessity. In recent years, poverty has become a major threat to society and the state. Poverty leads to social and economic stagnation of society (population), destroying the stability of the national economy from the inside. Poverty, as a result of economic and social problems, has become a generator of threats and threats to the national economy. The underestimation of poverty can cost Ukraine a lot, because it leads to the loss of the most valuable economic resource – human.

Keywords: national security, poverty, humanitarian features, economic features, threats.

Постановка проблеми. Розглядаючи вплив бідності на національну безпеку держави, слід ураховувати кілька моментів. Загалом цей вплив не піддається сумніву як у науково-експертному середовищі, так і серед широкого загалу. Одначе, як не дивно, поза дискусією залишається відповідь на вдавано просте запитання: «Яким саме чином бідність впливає на національну безпеку?»

Обидві ці сутності (бідність і національна безпека) є надзвичайно складними та багатогранними. Тому можемо припустити, що вплив одного явища на інше є досить складним, багатоканальним, неоднозначним, а подеколи й суперечливим. Розібратись у такому стані речей спробуємо через дефрагментацію обох сутностей на складові частини. Для цього подамо бідність як сукупність характерних світосприйнятливих та поведінкових рис людини, що нею породжуються. Далі намагатимемося виявити, як ці риси впливають на ту чи іншу складову національної безпеки.

Метою статті є формалізація механізмів впливу бідності на національну безпеку.

Аналіз наукових досліджень та виклад основного матеріалу. Сама по собі теза про те, що бідність має свої характерні риси, може, на перший погляд, здатися доволі дискусійною, оскільки кожна окрема людина є індивідуальністю з набором рис, що притаманні виключно їй. Тобто, за яскравим висловом Л. Андреєва: «Кожна людина – це окремий світ». Одначе дослідження впливу майнового стану на кожного індивідуума є предметом наукового інтересу не так економістів, як має міждисциплінарний характер. Візьмемо на себе сміливість припустити, що з точки зору сухої економічної теорії статки людини накладають певний стандартний відбиток на її мислення та поведінку. Дослідники запровадили навіть спеціальний термін «культура бідності», тобто сукупність певного способу життя і цінностей, моделей поведінки, властивих членам певної, просторово та соціально замкнутої спільноти [1].

Зрозуміло, що не всі нижченаведені риси бідності притаманні всім бідним без винятку, але ми вбачаємо сенс говорити по їхню типовість для значної частини тих, кого в кожному конкретному суспільстві відносять до категорії бідних.

У контексті дослідження впливу бідності на національну безпеку доцільно окремо проаналізувати дві групи рис бідності: гуманітарні та економічні.

До основних *гуманітарних рис бідності* віднесемо такі:

- невдоволення власним становищем (насамперед майновим, але не виключно);
- обмежена здатність та відсутність стимулів для самовдосконалення;
- маргіналізація;

- страх перед майбутнім;
- зниження морально-етичних бар'єрів;
- пригніченість, економічна та соціальна апатія;
- патерналізм.

До основних *економічних рис бідності* віднесемо такі:

- незадовільний рівень споживання;
- низький рівень освіти;
- обмежений доступ до медичних послуг;
- обмежений доступ до якісного дозвілля.

Візьмемо на себе сміливість припустити, що обидві групи рис бідності є джерелом загроз для національної безпеки держави, серед яких основними вважаємо такі:

- соціальна напруженість;
- зниження трудового потенціалу;
- злочинність;
- депопуляція;
- загроза обороноздатності.

Проаналізуємо взаємний вплив та зв'язок вказаних сутностей у координатах «риси бідності – загрози національній безпеці» (*табл. 1*).

Дослідимо, як кожна із рис бідності, будучи джерелом однієї чи кількох загроз, впливає на складові національної безпеки.

1. ***Бідність як загроза національній безпеці: соціальна напруженість.*** Найсуттєвіше бідність впливає на таку загрозу національній безпеці як соціальна напруженість. Під цим терміном будемо мати на увазі стан суспільства, зумовлений невдоволенням ситуацією в державі. Соціальна напруженість супроводжується відчуттям дискомфорту, тривоги, іноді страху. Проте, на відміну від тривоги, соціальна напруженість передбачає готовність суспільства змінювати ситуацію на краще.

Соціальну напруженість породжують такі риси бідності: невдоволення власним становищем, маргіналізація, патерналізм, незадовільний рівень споживання та обмежений доступ до медичних послуг.

Невдоволення власним становищем саме по собі не є загрозою національній безпеці. Людині притаманно прагнути кращого життя. Але простого прагнення замало. Для того щоб досягти кращого життя, мають бути ще й певні умови (можливості). У нашому випадку такими умовами є робочі місця з гідною заробітною платою, працююча система соціального страхування, соціальних допомог, доступні освіта та

Таблиця 1. **Взаємозв'язок рис бідності та загроз національній безпеці**

Риси бідності		Загрози національній безпеці				
		соціальна напруженість	зниження трудового потенціалу	злочинність	депопуляція	загроза обороноздатності
Гуманітарні	невдоволення власним становищем	+		+		
	обмежена здатність та відсутність стимулів для самовдосконалення		+			
	маргіналізація	+		+		
	страх перед майбутнім				+	
	зниження морально-етичних бар'єрів			+		
	пригніченість, економічна та соціальна апатія		+			
	патерналізм	+				
Економічні	незадовільний рівень споживання	+			+	+
	низький рівень освіти		+			
	обмежений доступ до медичних послуг	+	+		+	+
	обмежений доступ до якісного дозвілля		+	+		

Примітка: «+» – риса породжує загрозу.
Джерело: складено автором.

медицина тощо. Подеколи достатньо навіть примарної надії, щоб людина надихнулася можливістю змін на краще.

Якщо ж людина відчуває, що можливості для покращення власного життя відсутні, у неї мимоволі виникають протестні настрої, прагнення змінити чинний лад (президента, уряд, законодавців, місцеву владу та ін.) будь-яким шляхом, навіть насильницьким чи протиправним.

Маргіналізація за своєю сутністю – це процес відриву особистості від свого соціокультурного середовища, унаслідок чого людина посідає проміжний стан між сталими спільнотами. Наприклад, людина, що мешкає у селі, перебуває під впливом і контролем громади, в якій панують більш патріархальні традиції, ніж у місті. Такий устрій є своєрідним, проте досить дієвим запобіжником асоціальному способу життя. Член громади мимоволі змушений звіряти свою поведінку з усталеними правилами та звичаями, бо інакше громада його осудить. Якщо ж людина переїжджає до міста, вона випадає зі сталої соціальної структури – сільської громади, не вливаючись при цьому в міське оточення. Тривалий час вона може бути людиною з обірваними соціальними зв'язками, при цьому її духовні цінності зазнають трансформації, поведінкові запобіжники руйнуються, і людина починає відчувати вседозволеність. Крім того, відрив від звичної спільноти зазвичай супроводжується зниженням соціального статусу індивіда. Тому маргінальні групи легко захопити найбільш божевільними чи радикальними ідеями, як-от революція, тероризм тощо.

Патерналізм. Наслідком установок на соціальне утриманство є перекладання вирішення власних проблем на державу та пасивне очікування позитивних змін і реформ. Якщо такі очікування не виправдовуються, вони поступово змінюються на протестні настрої. Люди, відчуваючи себе обділеними (на їхню думку) турботою та увагою держави, готові виходити на вулицю, щоб «потребувати своє».

Незадовільний рівень споживання. Обмежений доступ до медичних послуг. Має сенс об'єднати ці дві різні риси бідності виключно тому, що в контексті цієї публікації механізм їхньої дії породжує однакові наслідки. До основних причин, які спричиняють можливість масової участі населення в різних акціях соціального протесту, на думку політологів та соціологів, насамперед можна зарахувати високий рівень незадоволеності населення умовами життя (передусім матеріально-економічними) як характеристику суспільної ситуації та політичної культури населення [2].

Підтвердженням цієї тези є новітня українська історія. Наприкінці 2013 р. більше половини українців (52 %) були переконані, що їхнє економічне становище значно погіршилось і заявляли про свою готовність до участі в протестах. Незадоволення соціально-економічним становищем найчастіше знаходило свій вияв у локальних протестних акціях (2011 р. – 60 %, 2012 р. – 54 % від усіх протестів). Це дає науковцям підставу говорити про достовірність гіпотези про те, що основним джерелом генерування протестного потенціалу українців виступають соціально-економічні фактори. Зокрема, цей висновок підтверджує і встановлена статистична залежність між рівнем бідності та індексом дестабілізаційності протестного потенціалу [3].

Окремо зупинимось ще на одній особливості незадовільного рівня споживання як риси бідності. Перевищення кількості бідних понад нормальний рівень [1] суттєво зменшує внутрішній попит на товари та послуги, унаслідок чого відбувається зменшення обсягу та масштабів виробництва, а відтак реальний ВВП країни перестає зростати і в граничному варіанті – починає зменшуватися. У будь-якому випадку економічний розвиток країни поступається максимальним можливостям.

Якщо внаслідок недостатнього попиту скорочується виробництво, це негативно впливає на зайнятість у країні. Згортання виробництва неодмінно супроводжується скороченням робочих місць та вивільненням робочої сили. Як результат – зростає безробіття всіх типів (окрім природного), а саме: циклічного (як наслідок дії криз); структурного (результат розбіжності попиту й пропозиції робочої сили внаслідок зниження попиту на певні спеціальності); технологічного (результат розбіжності попиту й пропозиції робочої сили внаслідок зміни структури виробництва) тощо [4]. Крім того, зростання безробіття здійснює додатковий тиск на інститути соціального страхування, насамперед страхування від безробіття, а в певних граничних проявах – і на державний бюджет.

У результаті держава опиняється в замкнутому колі, своєрідній хроно-економічній воронці,

[1] Такий рівень є суто індивідуальним для кожної конкретної країни та обраховується за допомогою математичних методів.

яка безальтернативно затягує економіку у безвихідь. Прорив вимагає величезних зусиль, концентрації всіх ресурсів, талановитої влади і самозречення мінімум цілого покоління. Такі умови дуже рідко збігаються.

Проілюструймо вплив рис бідності на складові національної безпеки через ланцюг «риса бідності – загроза (соціальна напруженість) – складова національної безпеки» (*табл. 2*).

Насамперед зазначимо, що є сенс визначити характер впливу як:

1) прямий (безпосередній), що має місце завжди (обов'язково);

2) опосередкований, який виявляється подеколи, не обов'язково.

Як засвідчує *табл. 2*, усі п'ять рис бідності, що породжують загрозу «соціальна напруженість», прямо впливають на політичну безпеку держави через протестні акції та політичну нестабільність, що ними породжується.

До того ж маргіналізація внаслідок розхитування та часткової втрати духовних цінностей може опосередковано бути загрозою гуманітарній складовій національної безпеки.

Якщо ж згадати, що соціальна напруженість через протестні акції часто-густо супроводжується людськими жертвами, то ми вправі стверджувати, що всі п'ять рис бідності становлять опосередковану загрозу соціальній безпеці (загрозу здоров'ю та життю людей).

Не зайве також згадати, що політична нестабільність у державі майже завжди супроводжується економічною стагнацією чи навіть економічним спадом. Тобто справедливою буде теза про те, що вказані риси бідності, іноді опосередковано, але створюють загрозу економічній безпеці держави.

2. ***Бідність як загроза складовим національної безпеки: зниження трудового потенціалу.*** Не менш вагомим є вплив бідності на зниження трудового потенціалу, що також варто розглядати як загрозу національній безпеці. Насамперед зазначимо, що наразі відсутнє єдине трактування терміна «трудовий потенціал». Тому під трудовим потенціалом будемо розуміти сукупну суспільну здібність до праці, потенційну працездатність суспільства, його ресурси праці.

Трудовий потенціал може розглядатись як соціально-економічна, так і обліково-статистична категорія, котра визначається кількісними та якісними чинниками. У контексті дослідження бідності нас більше цікавлять саме останні, серед яких виокремимо: психофізіологічну працездатність, загальноосвітній та професійно-кваліфікаційний рівні, рівень культури та моральну зрілість.

Зниження цих показників є наслідком дії таких рис бідності, як-от:

- обмежена здатність та відсутність стимулів до самовдосконалення;
- пригніченість, економічна та соціальна апатія;

Таблиця 2. **Вплив рис бідності, що породжують соціальну напруженість, на складові національної безпеки**

Риси бідності	Складові національної безпеки			
	політична	гуманітарна	соціальна	економічна
Невдоволення власним становищем	впливає прямо	не впливає	впливає опосередковано	впливає опосередковано
Маргіналізація	» »	впливає опосередковано	» »	» »
Патерналізм	» »	не впливає	» »	» »
Незадовільний рівень споживання	» »	» »	» »	впливає прямо та опосередковано
Обмежений доступ до медичних послуг	» »	» »	» »	впливає опосередковано

Джерело: складено автором.

- низький рівень освіти;
- обмежений доступ до медичних послуг;
- обмежений доступ до якісного дозвілля.

Обмежена здатність та відсутність стимулів до самовдосконалення у бідних зумовлюють їхню низьку конкурентоспроможність на ринку праці. Вихідці з бідних сімей часто-густо зайняті на роботі низької кваліфікації через їхню нездатність до висококваліфікованої праці. Дещо перебільшуючи, можна стверджувати, що частина бідних просто не здатна стати затребуваними на ринку висококонкурентної праці.

Пригніченість, економічна та соціальна апатія частини бідних людей виключають у них потребу в досягненні висот на ринку праці. Якщо вони й мають здатність до самовдосконалення, то стиль життя та зовнішнє оточення відбивають у них бажання досягти чогось у житті. З певними обмовками можна стверджувати, що ця частина бідних не хоче стати затребуваними на ринку висококонкурентної праці.

Наступні три риси характеризують ту частину бідних, яка з певних причин не може стати затребуваною на ринку висококонкурентної праці.

Низький рівень освіти заважає частині бідних зайняти конкурентну позицію на ринку праці. Відсутність якісної профільної освіти позбавляє їх можливості увійти в сучасні професії, завдяки яким створюється додана вартість. Не маючи необхідних коштів для оволодіння такими професіями, неімущі вимушено опиняються на узбіччі трудового життя, оскільки не можуть стати затребуваними на ринку висококонкурентної праці.

Обмежений доступ до медичних послуг на дає змоги бідній людині якісно відновлювати своє здоров'я, хоча така потреба в цієї категорії громадян є ледь не найвищою серед усіх верств населення. Нерідко бідні зайняті на роботах, які відносяться до категорії або важких, або небезпечних, або шкідливих. Не секрет, що важкі роботи виснажують людський організм, що стає додатковою причиною для захворювань. Небезпечні роботи часто є травматичними, унаслідок чого в працівників, які їх виконують, виникає потреба в доступі до якісного лікування та/або реабілітації. Шкідливі роботи завжди супроводжуються професійними захворюваннями. Отже, у всіх випадках бідні потребують доступу до якісного медичного обслуговування, але через їхню фінансову неспроможність такий доступ є обмеженим. А хвора людина апріорі не може стати затребуваною на ринку висококонкурентної праці.

Обмежений доступ до якісного дозвілля не дає можливості людині, яка терпить нуджу, повноцінно відновитися після важкої праці. Недостатня релаксація часто тягне за собою підвищену втомлюваність, небажання працювати, а подеколи навіть відразу до роботи. Настає т. зв. «професійне вигорання». Цілком логічно, що через власний професійний стан така людина не може стати затребуваною на ринку висококонкурентної праці.

Отже, можемо стверджувати, що бідні люди зазвичай не здатні або не хочуть чи не можуть виконувати висококонкурентну роботу. Проте саме такі види робіт у сучасному глобалізованому світі є запорукою конкурентоспроможності національної економіки. Допоки частка бідних у суспільстві не перевищує певної норми [2], національний ринок праці не відчуває нестачі кваліфікованих робочих рук і здатен забезпечити виробництво кваліфікованою робочою силою. Але як тільки питома вага бідних перевищує таку норму, питома вага кваліфікованих працівників цілком природно зменшується. Як наслідок, у роботодавців починають виникати проблеми із забезпеченням високотехнологічних робочих місць працівниками відповідного професійного рівня. Зрештою у національних масштабах процес може призвести до згортання виробництв із великою доданою вартістю, тобто спричинити примітивізацію національної економіки. Після цього втрата національних позицій у глобальному економічному середовищі є неминучою. Саме тому бідність через зниження трудового потенціалу є загрозою економічній безпеці держави.

3. ***Бідність як загроза складовим національної безпеки: злочинність.*** Причинно-наслідковий зв'язок бідності та злочинності вкрай складний, неоднозначний та суперечливий. У контексті нашого дослідження злочинність породжується такими рисами бідності: невдоволення власним становищем; маргіналізація; зниження морально-етичних бар'єрів та обмежений доступ до якісного дозвілля.

Невдоволення власним становищем як наслідок бідності – це насамперед внутрішній стан індивіда, що впливає на його психіку та моральні

[2] Ця норма залежить від економічного укладу та є суто індивідуальною для кожної конкретної країни.

орієнтири. Спеціалісти стверджують, що роки, проведені в нужді, привчають людину думати тільки про вирішення первинних питань (їжа, одяг, дах), не вдаючись у перспективи. Постійне перебування у стані образи, пригніченості, відчуження, незадоволеності спричиняє зміни у внутрішньоособистісній сфері та міжособистісних відносинах бідних людей. Як зазначають дослідники, для бідних мотивом скоєння правопорушень найчастіше слугує задоволення нагальних потреб [5].

Спосіб життя бідних людей характеризується невизначеністю соціального статусу, недостатньою забезпеченістю у майбутньому, нестійкістю здоров'я та психіки, що сприяє перебуванню тих, хто не має достатніх засобів для існування, в прикордонному стані, який може бути прямою загрозою суспільству.

Звісно, не кожна потреба людини робить її досить сприйнятливою до вчинення протиправних дій, особливо кримінально караних діянь. Проте найбільш близький до скоєння злочину той, хто відчуває необхідність у базових людських потребах. Іншими словами, коли бідна людина починає боротися за власне виживання, нею починають рухати базові інстинкти, вона стає небезпечною для суспільства.

Доречно буде згадати зауваження Ф. Енгельса з цього приводу: «Бідність надає працівникові на вибір: повільно вмирати з голоду, відразу накласти на себе руки або брати те, що йому потрібно, де тільки можливо, тобто, просто кажучи, красти. І тут ми не повинні дивуватися, якщо більшість вважає за краще злодійство, ніж голодну смерть або самогубство» [6].

Маргіналізація є доволі важливим чинником впливу на злочинність. Експерти майже одностайно стверджують, що маргінальне середовище – постійне й невичерпне джерело більшості майнових і насильницьких злочинів, що їх скоюють у сучасних умовах. Маргіналізм звужує можливості набуття життєвих благ законним шляхом і примушує до вилучення в суспільства матеріальних і духовних благ шляхом насильства, незаконно.

Деякі науковці зазначають, що високий ступінь маргіналізації населення підвищує рівень маргінальної (майнової, насильницької) злочинності [7]. Так, В. Вітвіцька вважає, що особи, які належать до категорії маргіналів (входять до інфраструктури організованої злочинності, ведуть відповідний антигромадський спосіб життя, займаються бродяжництвом або жебрацтвом, не мають постійного місця проживання тощо), своїм антигромадським способом життя створюють загрозу всьому суспільству.

Наприклад, якщо незаможні громадяни, зокрема пенсіонери, люди з інвалідністю, віддають перевагу таким формам девіантної поведінки, як-от жебрацтво або самогубство, то особи молодіжного віку намагаються вирішити свої проблеми шляхом зайняття проституцією, створення неформальних об'єднань з антигромадською спрямованістю та вчинення дій, що межують зі злочинами, а також скоєння корисливо-насильницьких злочинів. Зазначена категорія осіб перебуває в кримінальному середовищі, де існує висока вірогідність їх переходу до категорії злочинців або жертв злочинів. Саме тому маргінали як соціально незабезпечена група населення, відірвана від суспільно корисних зв'язків, як правило, характеризуються девіантною поведінкою [8].

Зниження морально-етичних бар'єрів у середовищі бідних є ще одним із чинників, що генерує злочинність. У деякому сенсі зниження морально-етичних бар'єрів перетинається з маргіналізацією, оскільки руйнування звичних форм організації праці, побуту, а також культурних норм і цінностей зумовлює виникнення великої кількості людей, які втратили колишній соціальний статус та відмовилися від моральних принципів поведінки.

Проблема бідної людини часто-густо полягає у зміні підходу до оцінки й визнання моральної дії соціальних та правових норм. У значної частини бідних осіб формується недовірливе ставлення до чинного законодавства та опірність до виконання правових приписів – вони не відчувають себе морально зобов'язаними дотримуватися прийнятих норм поведінки. Тобто правопорушник часто знає усталені соціально-правові норми, проте порушує їх. Йому не потрібні жодні виправдання та дії, котрі нейтралізували б його поведінку. Водночас маргінал просто не визнає закон, хоча зовні й погоджується з його існуванням. Особа заперечує «моральну дію» закону стосовно себе, відкидаючи ціннісні, моральні та правові уявлення, які сформулювало суспільство [9].

Економічна складова сучасного соціального контексту зумовлює істотне перекручення системи цінностей особи, її переконань, особливо в підлітковому віці. Для визначення морально-правових орієнтирів неповнолітніх було прове-

дене соціологічне дослідження [9]. Ці орієнтири втілились у відповідях на запитання про можливість вчинення кримінальних чи неморальних діянь. Розподіл відповідей наведено в *табл. 3.*

Як видно з *табл. 3*, орієнтири неповнолітніх великою мірою ґрунтуються на спотворених, хибних інтересах і можуть суперечити ідеалам, цінностям, цілям широкого соціуму, породжувати розбіжності між суспільними та особистими інтересами.

Таблиця 3. **Розподіл відповідей на запитання: «Чи вважаєте ви за можливе для себе за певного збігу обставин учинення наведених нижче дій?»**

Дія	Варіант відповіді, %		
	радше «так»	важко відповісти	однозначно «ні»
Крадіжка	14,8	7,4	77,8*
Отримання вигоди шляхом обману	18,5	46,3	33,3
Отримання вигоди шляхом застосування сили	9,3	7,4	83,3*
Отримання/або давання хабара	29,6	1,9	68,5*

Примітка. * – відмінності значущі на рівні $p \leq 0{,}01$.

Джерело: складено за [9].

Обмежений доступ до якісного дозвілля. На перший погляд, такі різнопланові сутності як дозвілля та злочинність майже не пов'язані між собою. Насправді це не так. Як уже вказувалося, бідні люди, як правило, не в змозі дозволити собі повноцінний тривалий відпочинок зі зміною обстановки. Це позбавляє їх можливості відновлювати життєві сили, витрачені протягом трудового року, здатність концентрувати увагу, загальний стан здоров'я. Позбавлені фінансової можливості придбати якісний тривалий відпочинок з подорожжю, соціально незабезпечені люди у більшості випадків змушені задовольнятися сурогатними видами відпочинку, зокрема пияцтвом.

На думку О. Головні: «Між пияцтвом і злочинністю існує тісний зв'язок. У результаті деморалізації особи відбувається становлення "дозвільної" діяльності, втрачаються позитивні інтереси та потреби й виникає почуття безкарності. Майже завжди у стані сп'яніння посилюється жорстокість насильницьких злочинів, їх безглуздість. Пияцтво та вживання алкоголю є самопідбурюванням до злочину» [10].

Отже, внаслідок дії вищезазначених чинників маємо підстави стверджувати, що бідність як явище, котре спонукає до злочинів (зокрема, й проти особистості), створює пряму загрозу соціальній безпеці в країні.

4. ***Бідність як загроза складовим національної безпеки: депопуляція.*** Далі розглянемо, як бідність дотична до загрози демографічній безпеці країни. Рисами бідності, що створюють загрозу демографічній безпеці, є страх перед майбутнім, незадовільний рівень споживання та обмежений доступ до медичних послуг.

Демографічна ситуація у будь-якій країні визначається трьома складовими: смертністю, народжуваністю та міграцією [3].

На *смертність* населення прямо впливають незадовільний рівень споживання та обмежений доступ до медичних послуг. Сьогодні в Україні відсутні масові випадки голодної смерті. Одначе, як уже говорилося, неякісне та недостатнє харчування (а наразі в нашій країні це доволі поширене явище) неодмінно тягне за собою погіршення здоров'я.

Спеціалісти стверджують, що здоров'я населення значною мірою залежить від умов і способу життя, провідну роль при цьому відіграє якість харчування. Неповноцінне харчування є причиною виникнення широкого спектра патологій в організмі, зниження рівня здоров'я населення України, що завдає значних економічних збитків, пов'язаних із витратами на медичну допомогу, тимчасовою непрацездатністю, інвалідністю тощо.

В Україні спостерігається виразна диференціація населення за характером і якістю харчування, яка щільно пов'язана із стратифікацією суспільства за рівнем матеріального добробуту. У групах населення з низькими доходами не забезпечується достатній за калорійністю і збалансований за основними інгредієнтами харчовий раціон [11].

[3] Не занурюючись у демографічні тонкощі, зазначимо лише, що теоретично загрозу національній безпеці може становити як скорочення населення, так і його неконтрольоване збільшення. Проте, виходячи з вітчизняних реалій, для України сьогодні актуальною є лише загроза депопуляції.

За цих умов на перший план виходить доступ незаможних до якісного медичного обслуговування, що за нинішніх умов, як ми вже з'ясували, цим групам населення одержати складно. Отже, недостатність харчування впливає на якість життя та стан здоров'я бідних людей, що, у свою чергу, може бути чинником зростання показників смертності, а це прямо впливає на демографічну безпеку.

Щодо *народжуваності,* то існує спокуса пов'язати її із бідністю фронтально: мовляв, бідні сім'ї з економічних міркувань не можуть дозволити собі мати багато дітей. Загалом у світі ця теза не підтверджується. Навпаки, найбільша народжуваність спостерігається саме в бідних країнах. Натомість Європа та Японія, маючи найвищий рівень життя у світі, мають низькі рівні народжуваності. Зокрема, сумарний коефіцієнт народжуваності (кількість дітей на одну жінку) у країнах Європи коливається на рівні 1,35–1,96 [4], що не забезпечує навіть простого відтворення населення. Для України показник становить 1,46, тобто перебуває в межах інтервалу.

Отже, теза щодо прямого зв'язку бідності з народжуваністю загалом виглядає досить дискусійною. Вочевидь у нашому випадку слід брати до уваги особливості національного менталітету, коли частина бідного населення керується максимою «нема чого плодити злидні». Безумовно, не варто забувати й про ситуацію із житлом та іпотечним кредитуванням в Україні. Як би там не було, залишається фактом, що в Україні бідність несе загрозу демографічній ситуації через економію на масштабах сім'ї.

Насамкінець, наразі найбільшою загрозою демографічній ситуації в країні є *міграція*, насамперед трудова [5], яка в останні роки стала одним із найбільших викликів для нашої країни. Утомившись від відсутності реформ і очікування кращих економічних умов, мільйони наших співгромадян намагаються поліпшити свій фінансовий стан і реалізувати кар'єрні очікування в інших країнах.

Головна причина, що підштовхує до виїзду за кордон, – бажання отримати більш цікаву високооплачувану роботу, ніж у себе на батьківщині. Економічний спад, девальвація національної валюти й різке зростання внутрішніх цін, що почалися в 2014 р., призвели до помітного зниження рівня життя в країні. У доларовому еквіваленті доходи більшості українців знизилися в 2–3 рази. Ситуацію посилює і зростаючий рівень безробіття. Наприклад, за даними Мінсоцполітики, реальний рівень безробіття в Україні станом на 13 липня 2018 р. становив 9,5 % – це близько 2 млн осіб.

Тривала криза, відсутність видимих орієнтирів її завершення та найнижчий рівень життя порівняно із сусідніми країнами – усе це спонукає українців виїжджати за кордон на пошуки кращих умов для заробітку та самореалізації.

Точних даних, скільки співвітчизників зараз працює за кордоном, немає, оскільки при виїзді з країни фіксується лише факт, а не мета виїзду. Однак, за оцінками Держслужби зайнятості, зараз за кордоном працює понад 5,5 млн українців.

На думку експертів, Україна вже найближчим часом почне відчувати наслідки масового відпливу працездатного населення. Крім того, останнім часом посилився виїзд за кордон освічених талановитих молодих людей, від яких багато в чому залежить майбутній успіх нашої країни. У такій демографічній та міграційній ситуації Україні буде вкрай важко в перспективі вийти на стійке економічне зростання [12].

Отже, внаслідок дії вищезазначених чинників можемо стверджувати, що бідність через низьку народжуваність і високі рівні смертності та міграції створює пряму загрозу демографічній безпеці в країні.

5. ***Бідність як загроза складовим національної безпеки: зниження обороноздатності.*** Насамкінець розглянемо, який вплив має бідність на таку загрозу національній безпеці, як військова. Рисами бідності, що створюють загрозу військовій безпеці, є незадовільний рівень споживання, обмежений доступ до медичних послуг.

Кінцеві підсумки медичного огляду призовників при приписці та призові, а також аналіз результатів підготовки молоді до служби в Збройних Силах України (ЗСУ) за останні роки свідчать про постійне зниження показників придатності молодих людей до військової служби. В областях України протягом останніх років придатними до військової служби визнаються

[4] Виключення становлять лише Ірландія, Франція та Ісландія, де показник перевищує 2,0 (*див.:* Свєнчіцкі М., Ткаченко Л., Чапко І. Демографічні та фінансові передумови пенсійної реформи в Україні: прогноз – 2050. – К. : Аналітично-дорадчий центр Блакитної стрічки, 2010. – 72 с.).

[5] Без урахування анексованого Криму та окупованих територій Донбасу.

в середньому 75 % на приписці та 64 % на призові, а кожний четвертий-п'ятий юнак визнається непридатним.

На думку експертів, основними чинниками погіршення стану здоров'я підростаючого покоління та діяльності підліткової служби є:

- погіршення якості харчування підлітків;
- зменшення обсягу профілактичних програм;
- збільшення кількості платних послуг у лікувально-профілактичних, оздоровчих і санаторних закладах;
- недосконаліть та низька ефективність медичної допомоги в амбулаторно-поліклінічних умовах;
- невідповідність гігієнічним потребам матеріально-технічної бази закладів освіти, програм та умов навчання;
- відсутність ефективних освітніх програм, спрямованих на формування потреби у збереженні здоров'я та гармонійного розвитку молоді;
- відсутність міжвідомчого підходу до охорони здоров'я підлітків [13].

Таким чином, відсутність контингенту здорових молодих людей, які б могли забезпечити в достатній кількості поповнення силових структур України, безумовно, є прямою загрозою обороноздатності країни.

ВИСНОВКИ

Попри новітні виклики, що генеруються сучасними економічними тенденціями, проблема бідності населення була й нині цілком слушно вважається значущою внутрішньою загрозою національній безпеці країни. Тому лише виявлення всієї повноти зв'язків та впливів бідності на національну безпеку дозволить приймати правильні управлінські рішення щодо укріплення безпеки держави.

Бідність впливає на національну безпеку через формування у незаможних верств населення двох груп рис бідності:

- гуманітарні (невдоволення власним становищем, обмежена здатність та відсутність стимулів для самовдосконалення, маргіналізація, страх перед майбутнім, зниження морально-етичних бар'єрів, пригніченість, економічна та соціальна апатія, патерналізм);
- економічні (незадовільний рівень споживання, низький рівень освіти, обмежений доступ до медичних послуг, обмежений доступ до якісного дозвілля).

Вказані риси породжують такі загрози національній безпеці держави, як-от: соціальна напруженість, зниження трудового потенціалу, злочинність, депопуляція, загроза обороноздатності. Отже, бідність слід вважати прямою загрозою для політичної, соціальної, економічної, демографічної та військової складових національної безпеки, та опосередковано – для гуманітарної.

Список використаних джерел

1. Гусев І. Психологічні особливості та зміст критеріїв належності до культури бідності [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.appsychology.org.ua/data/jrn/v10/i23/16.pdf
2. Соціологічний вимір соціально-економічних процесів в Україні / [Балакірєва О. М., Головенько В. А., Левін Р. Я. та ін.] ; за ред. канд. соціол. наук О. М. Балакірєвої ; НАН України, Ін-т екон. та прогнозув. – К., 2009. – 320 с.
3. Мацієвський Ю., Ковалко В. Протестний потенціал та політична мобілізація в Україні : Чинники взаємодії [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://cpr.oa.edu.ua/wp-content/uploads/2015/11/Protestnyi_potencial_ta_pol_mobilizaciya_chynnyky_vzayemodiyi_Matsiyevsky_Kovalko.pdf
4. Климонова А. Инструментарий угроз экономической безопасности, инициированный высоким уровнем социально-экономического неравенства населения [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://cyberleninka.ru/article/n/instrumentariy-ugroz-ekonomicheskoy-bezopasnosti-initsiirovannyy-vysokim-urovnem-sotsialno-ekonomicheskogo-neravenstva-naseleniya
5. Гурницкий А. Бедность с позиций криминологии // Общество и право. – 2015. – № 1 (51). – С. 174–181.
6. Гладкий В. Бедность, нищета и криминализация общества // Актуальные научные исследования в современном мире. Вып. 6 (26), ч. 6. – 2017. – С. 35–55.
7. Гущенко В. Що таке маргіналізм? // Гуманітарний часопис. – 2007. – № 2. – С. 21–27.

8. Вітвіцька В. Маргіналізація населення як чинник злочинності [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://files.visnikkau.org/200001156-85f9e86f3b/Visnyk4_14.pdf
9. Соціальна психологія бідності : монографія / Т.І. Бєлавіна, В.О. Васютинський, В.Ю. Вінков та ін. ; за ред. В.О. Васютинського ; Нац. акад. пед. наук України, Ін-т соц. та політ. психології. – К. : Міленіум, 2016. – 294 с.
10. Головня О. Пияцтво й алкоголізм як передумова до вчинення злочинів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ntm.net.ua/2011-01-21-12-51-49/688-2011-07-01-08-29-35
11. Грузєва Т. Харчування різних груп населення України в сучасних умовах стратифікації суспільства [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.medved.kiev.ua/arh_nutr/art_2004/n04_4_6.htm
12. Савенко С. Українці на експорт: сьогодні і завтра трудової міграції [Електронний ресурс] / Finance.UA. – 2017. – 26 жовт. – Режим доступу : https://news.finance.ua/ua/news/-/413402/ukrayintsi-na-eksport-sogodni-i-zavtra-trudovoyi-migratsiyi
13. Торбін В.Ф., Хобзей В.Ф. Деякі проблеми комплектування Збройних Сил України здоровим поповненням // Військова медицина України. – 2009. – Т. 9. – № 2. – С. 111–115. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/vmuk_2009_9_2_20

References

1. Husev, I. Psykholohichni osoblyvosti ta zmist kryteriiv nalezhnosti do kultury bidnosti [Psychological features and content of the criteria for belonging to the culture of poverty]. (n.d.). *www.appsychology.org.ua*. Retrieved from http://www.appsychology.org.ua/data/jrn/v10/i23/16.pdf [in Ukrainian].
2. Balakirieva, O.M. (Ed.), Holovenko, V.A., & Levin, R.Ya. et al. (2009). *Sotsiolohichnyi vymir sotsialno-ekonomichnykh protsesiv v Ukraini [Sociological dimension of socio-economic processes in Ukraine]*. Kyiv, NAN Ukrainy [in Ukrainian].
3. Matsiievskyi, Yu., & Kovalko, V. (2015). Protestnyi potentsial ta politychna mobilizatsiia v Ukraini: Chynnyky vzaiemodii [Protest Potential and Political Mobilization in Ukraine: Factors of Interaction]. *cpr.oa.edu.ua*. Retrieved from https://cpr.oa.edu.ua/wp-content/uploads/2015/11/Protestnyi_potencial_ta_pol_mobilizaciya_chynnyky_vzayemodiyi_Matsiyevsky_Kovalko.pdf [in Ukrainian].
4. Klimonova, A. Instrumentarii ugroz ekonomicheskoi bezopasnosti, initsyirovannyi vysokim urovnem sotsialno-ekonomicheskogo neravenstva naseleniia [Toolkit of threats to economic security, initiated by a high level of socio-economic inequality of the population]. (n.d.). Retrieved from https://cyberleninka.ru/article/n/instrumentariy-ugroz-ekonomicheskoy-bezopasnosti-initsiirovannyy-vysokim-urovnem-sotsialno-ekonomicheskogo-neravenstva-naseleniya [in Russian].
5. Gurnytskyi, A. (2015). Bednost s pozitsyi kriminologii [Poverty from the standpoint of criminology]. *Obshchestvo i pravo – Society and Law*, *1 (51)*, 174–181 [in Russian].
6. Hladkyi, V. (2017). Bednost, nishcheta i kriminalizatsiia obshchestva [Poverty, poverty and criminalization of society]. *Aktualnyie nauchnyie issledovaniia v sovremennom mire – Current Scientific Research in the Modern World*, *Issue 6 (26)*, *part 6*, 35–55 [in Russian].
7. Hushchenko, V. (2007). Shcho take marhinalizm? [What is marginalizm?]. *Humanitarnyi chasopys – Humanitarian Journal*, *2*, 21–27 [in Ukrainian].
8. Vitvitska, V. Marhinalizatsiia naselennia yak chynnyk zlochynnosti [Marginalization of the population as a factor in crime]. (n.d.). *files.visnikkau.org*. Retrieved from http://files.visnikkau.org/200001156-85f9e86f3b/Visnyk4_14.pdf [in Ukrainian].
9. Bielavina, T.I., Vasiutynskyi, V.O. (Ed.), & Vinkov, V.Yu. et al. (2016). *Sotsialna psykholohiia bidnosti [Social Psychology of Poverty]*. Kyiv: Millenium [in Ukrainian].
10. Holovnia, O. (2011). Pyiatstvo i alkoholizm yak peredumova do vchynennia zlochyniv [Drinking and alcoholism as a precondition for committing crimes]. *ntm.net.ua*. Retrieved from http://ntm.net.ua/2011-01-21-12-51-49/688-2011-07-01-08-29-35[in Ukrainian].
11. Hruzieva, T. (2004). Kharchuvannia riznykh hrup naselennia Ukrainy v suchasnykh umovakh stratyfikatsii suspilstva [Nutrition of Different Groups of the Population of Ukraine in the Modern Conditions of Stratification of Society]. *www.medved.kiev.ua*. Retrieved from http://www.medved.kiev.ua/arh_nutr/art_2004/n04_4_6.htm [in Ukrainian].
12. Savenko, S. (2017, Oct. 26). Ukraintsi na eksport: sohodni i zavtra trudovoi mihratsii [Ukrainians for Export: Today and Tomorrow for Labor Migration]. *news.finance.ua*. Retrieved from https://news.finance.ua/ua/news/-/413402/ukrayintsi-na-eksport-sogodni-i-zavtra-trudovoyi-migratsiyi [in Ukrainian].
13. Torbin, V.F., & Hobzei, V.F. (2009). Deiaki problemy komplektuvannia Zbroinyh Syl Ukrainy zdorovym popovnenniam [Some Problems of Fitting up the Armed Forces of Ukraine with a Healthy Replenishment]. *Viiskova medycyna Ukrainy – Military Medicine of Ukraine*, *Vol. 9*, *No. 2*, 111–115. *nbuv.gov.ua*. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/vmuk_2009_9_2_20 [in Ukrainian].